

Kerima Filan

KAKO JE MULA MUSTAFA BAŠESKIJA OZNAČAVAO VRIJEME

Uvod

Rukopisna knjiga od 164 lista, koju je tokom druge polovine 18. stoljeća ispisao Mula Mustafa Bašeskija u Sarajevu predstavlja njegovu privatnu bilježnicu. Takve su bilježnice u osmanskoj turskoj kulturi nazivane *medžmuama* – zbirka raznorodnih tekstova. Medžmue obično sadrže tekstove koji su njenoga vlasnika zanimali, koje je želio koristiti, sačuvati i posjedovati te ih je prepisivao za vlastite potrebe. Osim što su *prepisivali* već postojeće tekstove, vlasnici su u svoje bilježnice i *zapisivali* ono što su željeli sačuvati u pamćenju. Sadržaj takvih bilježnica je obično veoma raznovrstan i uvijek nepredvidiv.

Veći dio Mula Mustafine medžmue, više od 100 listova (200 stranica) ispunjavaju vlasnikovi zapisi o različitim događajima i pojavama iz sarajevske i bosanske svakodnevnice. Odabir tema zapisanih u medžmui je piščev vlastiti. Mula Mustafina namjera s kojom je pristupio poslu zapisivanja onoga što donosi svakodnevni život čita se iz njegove uvodne rečenice:

*Zapisivat ću neka zbivanja u gradu Sarajevu i ejaletu Bosni i zapisivat ću njihovo vrijeme. Jer, kako kažu, kullu mâ kutibe karre ve mâ hufiza ferre, to jest, sve što se zapiše ostaje, a što se pamti nestaje.*¹

Mula Mustafa je očito namjerio da u medžmui sačuva svoju savremenost i da je preda budućnosti. Na jednom je mjestu u medžmui zapisao kako ima na umu da će, možda, „neki *âşik* u neka druga vremena tu knjigu, tu njegovu bilježnicu gledati.“²

Iz Mula Mustafine uvodne rečenice vidi se kako je od samoga početka te svoje prakse dao jednaku važnost upisivanju *vremena* zbivanjâ kao i zbivanjima samima. On se doista kroz cijeli tekst dosljedno držao onoga što je najavio. Istina, rečenica kojom je sebe uveo u posao zapisivanja a čitaoca u svoj spis nije označena vremenom; uz nju ne stoji podatak kad je zapisa-

1 L. 6a/1-2.

2 L. 35b/18. Na ovaj ćemo način označavati mjesto na kojem je dotični tekst zapisan u medžmui Mula Mustafe Bašeskije. U ovome primjeru: list 35b, red 18 u autografu. Paginacija naša.

na. Ipak se posve pouzdano može odrediti uporište za identifikaciju Mula Mustafinoga vremena. Dovoljno je pročitati sadržaje bilješki i oznake vremena koje uz njih stoje na prvome listu, neposredno iza uvodne rečenice.

Odrednice vremena na prvim listovima

Na prvom je listu (6a) Mula Mustafa Bašeskija upisao kratke bilješke od samo jedne rečenice i uz njih godinu u kojoj se dotična pojava desila:

Poznati događaj u kojem su ubijeni Morić Pašo, Sari Murat i Halilbašić, godina 1170. Pohod na Crnu Goru, godina 1170. U Arabiji opljačkane hadžije, godina 1170.

Četvrta bilješka, nešto opširnija od prethodnih, govori o zemljotresu koji se zbio tri godine ranije, 1167. Slijedi još nekoliko kratkih zapisa o različitim zbivanjima u vremenu od 1167. do 1171. godine, također bez hronološkoga reda. Očito je da prva zbivanja, upisana u Mula Mustafinjoj međžmui, nisu pripadala sadašnjosti u vrijeme pisanja; pisac ih je pribilježio po sjećanju.

Navedene godine odmah upućuju na lunarni islamski kalendar, a odgovaraju vremenu od 1753. do 1757. godine. Već na toj prvoj stranici pisac je počeo, osim godine, upisivati mjesec i dan događaja. Prva bilješka s preciznim datumom odnosi se na izlet koji je organizirao svilarški obrt (*kazazi*) u Sarajevu. Izlet je održan 5. dana mjeseca muharrema 1171. godine.³ Poslije tog zapisa još će samo podaci o rodnoj ili sušnoj godini biti označeni jedino godinom,⁴ sve će druge oznake vremena biti preciznije. Kako je pisac uvodnu rečenicu napisao u prvom licu, puni datum iz 1171. godine identificira to vrijeme kao piščevu sadašnjost. To je 19.09.1757. godine.⁵

Zapise o vremenu Mula Mustafa je unosiо na kraju bilješki koje, svaka za sebe, predstavljaju cjelinu u pogledu teme. Tako je tekst datacije granica između dva susjedna zapisa, obično različita po sadržaju. U Mula Mustafinom tekstu nema paragrafa, nema naslova ni uvodnih rečenica, nema bijelih praznina koje bi signalizirale prelazak na novi sadržaj. Taj signal je zapis o vremenu koji u linearnom nizu teksta uvijek pripada bilješci što mu prethodi. Datumi su u Mula Mustafinom spisu do samoga kraja u hronološkom redu. Posljednji je iz 1219. [1804-1805]. godine.

3 L. 6a/12.

4 Naprimjer, L. 7b/14-15 ili L. 8a/1 ili L. 8b/10.

5 Jedini precizan datum za tu godinu je 5. muharrem 1171. Stoga se 1757. godina može okvirno uzeti kao vrijeme kad je Mula Mustafa *doista počeo* ispisivati svoju međžmuu. Moglo je to biti i naredne 1758. godine u kojoj se prisjetio tog preciznog datuma.

Ono što je Mula Mustafa zapisao nije historijska priča, nego svakodnevni život u svojoj raskomadanosti. Budući da sadrži zbivanja iz pišćeve sadašnjosti, njegov spis liči na dnevnik. Doista je njegov tekst razlomljen, „rupičast“, što je posljedica logike vremena kakvu nameće hronološko bilježenje, odnosno kalendar.⁶ Tekst koji slijedi tu logiku vremena nastaje redovitim zapisivanjem, ali i redovitim prekidanjem zapisa, zbog čega je njegova struktura fragmentarna.⁷

I Mula Mustafin tekst tako odaje vremensku strukturu koja odgovara konceptu vremena kakav nudi kalendar. Od doba kad je redovito počeo ispisivati međmuu, ta vremenska struktura neće biti poremećena piščevim prisjećanjima prošlih događaja ili stanja. Datumi u Mula Mustafinom tekstu pokazuju da je on čovjek svoga vremena. U okviru te vremenitosti „njegova svakodnevnica postoji kao zbilja – i za njega i za nas“.⁸ Kalendarska hronologija oblikuje Mula Mustafine fragmentarne zapise u tekst. Ta kohezivna snaga datuma ponukala nas je da razmotrimo kako su oni izraženi, šta nam govore o Mula Mustafinom vremenu i o njemu kao čovjeku tog vremena? Zanima nas kako se pisac orijentirao u vremenu i kako je iskazivao vremenske orijentire.

Lunarni islamski kalendar

Za vrijeme od oko 50 godina, koliko će Mula Mustafa redovno ispisivati svoju međmuu, više puta će biti ubilježeno svih 12 mjeseci lunarnoga islamskog kalendara, od prvoga muharrema do dvanaestoga zi'l-hidždžeta. Sasvim je raznovrstan sadržaj upisa koje je pisac datirao u taj kalendar. Upisao je kako se *u Istanbulu dogodio jak zemljotres 12. dana mjeseca zi'l-hidždžeta 1179. [22.05.1766.] godine,*⁹ kako je neki *hafiz Halil preselio s porodicom iz Sarajeva u Travnik 1. redžepa 1181. [23.11.1767.],*¹⁰ a godinu dana kasnije, *1182. kako je vojska, s Mehmed-pašom na čelu, otišla iz Sarajeva 5. dana mjeseca rebiu'l-ahira.*¹¹

Mula Mustafa je ovako uobičajenim datumima ponekad dodavao naziv dana u sedmici, kao što je učinio u posljednjem navedenom primjeru. Iz tog zapisa odmah znamo da je 5. rebiu'l-ahira 1182., odnosno 19. augusta 1768.

6 M. Velčić, *Otisak priče*, str. 90-91.

7 Ista, str. 90.

8 Berger, Luckmann. Prema: Velčić, str. 85.

9 L. 8b/13.

10 L. 9b/5.

11 L. 9b/14.

bio četvrtak (*penčšenbih*). Ponegdje je Mula Mustafa upisao mjesec i godinu, bez preciznoga datuma. Tako je vremenski odredio bilješku u kojoj kaže da je *Abdulkerim-efendija Defterdarević otišao na novu dužnost u Dubicu 1188. u mjesecu džemad'e'l-ula* [10.07-09.08.1774].¹² Vjerojatno je da ni piscu nije bio poznat precizan datum.¹³

Mula Mustafini datumi odgovaraju historijskom hidžretskom kalendaru u kojem mjesec ima 29 ili 30 dana,¹⁴ a suton je vrijeme u kojem jedan dan završava i drugi počinje. Pored tog historijskog kalendara, za tačno određivanje važnih vjerskih datuma kao što su dani u koje pada početak i svršetak mjeseca posta, bajrami i obavljanje hadža, potrebno je bilo proračunavati i prirodni lunarni kalendar. Kako je prirodni kalendar vezan za mjesecovu mijenu, valjalo je u svakome mjestu pratiti pojavu mlađaka, koji se ukazuje u razno doba na različitim mjestima. Mlađak je označavao početak novoga mjeseca, a njegovo pojavljivanje potvrđivali su pouzdani svjedoci, *šahidi* pred kadijom koji je potom službeno određivao vrijeme vjerskih obreda.

Takav je način mjerenja vremena mogao dovesti do pometnje, što se, sudeći po Mula Mustafinim zapisima, dva-tri puta desilo i u njegovo doba. Dogodilo se tako u Sarajevu da su 1172. [1759.] godine na kraju mjeseca ramazana *ljudi ugledali mlađak odmah nakon podnevnoga namaza*. Kako je pojava mlađaka značila početak narednoga mjeseca ševvala, *neki su građani završili post ne čekajući suton ocijenivši da je tako valjano učiniti*.¹⁵ Mula Mustafa taj slučaj nije prokomentirao. Njegovim se komentarom može smatrati i to što je slučaj zapisao kako bi ostao zapamćen.

U jednom drugom zapisu o praćenju pojave mlađaka radi određivanja početka mjeseca posta Mula Mustafa se nije mogao suzdržati od komentara. Izrazio je sumnju u povodu zvanične obavijesti o početku ramazana 1184. [1770.] godine budući da se *mjesec nije vidio iako je vrijeme bilo vedro*.¹⁶

12 L. 23a/10.

13 Napomenut ćemo ovdje da je Mula Mustafa često mjesec bilježio kraticom, to jest odgovarajućim slovom arapskog alfabeta, kako je u arapskom bilo uobičajeno. Prvi mjesec *muharrem* označavao je arapskim slovom *mim* (6a/12, 23a/4, 41a/25 i dr.) drugi mjesec *safer* arapskim slovom *sad* (21a/23, 21b/4), treći mjesec *rebī'u'l-evvel* arapskim slovima *re* i *elif*, deveti mjesec *ramazan* slovom *nun* (6a/17, 32b/23, 118a/18), deseti mjesec *ševval* slovom *lam* (13b/7, 118b/7, 120a/8) itd.

14 M. Kantardžić, „Hidžretski kalendar i ostali kalendari kod islamskih naroda“, str. 321.

15 L. 6a/20.

16 L. 16a/1-5.

Faktička vidljivost mladaka, o kojoj su kadiju obavještavali svjedoci, zavisi o nizu faktora među kojima su i meteorološki.¹⁷ Ako je večer u kojoj je ozvaničen početak ramazana bila vedra a mjesec nije bio vidljiv, Mula Mustafa je mogao misliti kako *su se, možda, ti ljudi (šahidi) prevarili*.¹⁸ Kadija je, zapisao je dalje Mula Mustafa, *prihvatio pouzdanom izjavu svjedoka i naredio je da top pukne*.¹⁹ *I sad, šta je tu je.*

Mula Mustafino neslaganje sa zvaničnim stavom čita se iz kratkoga komentara *ve's-selâm* – sad šta je tu je. Da Mula Mustafa svoju sumnju nije zasnovao na laičkom promatranju mladaka nego na stanovitome iskustvu, može se zaključiti po jednoj njegovoj bilješci iz 1799. godine. U zapisu o smrti starca Mustafe-baše Tarakčije, ovako je rekao:

*Svakoga je ramazana od mene tražio da mu sačinim imsakiju²⁰ bez novčane naknade, na ime dobrog djela kod Boga primljenoga. Tražio je i to da tačno naznačim u koje doba počinju podnevni (ögle) i poslijepodnevni (ikindi) namaz.*²¹

Očito je Mula Mustafa bio upućen u izračunavanje tačnoga vremena namaza i u proračun kalendara. Tu je praksu mogao steći kroz svoje zanimanje za astronomiju. Kako je zabilježio u medžmui,²² 1770. godine je pohađao predavanja iz tog nauka (*ilm-i nücüm*) koja je držao hadži Mehmed-efendija Velihodžić²³ u prostorijama Gazi Husrev-begove zadužbine u Sarajevu. Sudeći po onome što je o sebi zapisao, zanimala su ga različita znanja, te je vjerovatno da je i astronomiju svladao onoliko koliko mu je bilo dostupno u Sarajevu u drugoj polovini 18. stoljeća.²⁴

17 M. Kantardžić, „Hidžretski kalendar...“, str. 333.

18 L. 16a/1-5.

19 Pucanjem iz topa objavljivao se početak mjeseca posta, a tokom tog mjeseca je također topovski pucanj označavao kraj dnevnoga posta.

20 Proračun vremena kojim je tačno naznačeno vrijeme kad post počinje i kad se završava.

21 L. 140b/18-20.

22 L. 42b/7-8.

23 Hadži Mehmed Razi Velihodžić (1722-1785) bio je predavač na Gazi Husrev-begovoj medresi i hanikahu, prosvjetnim institucijama visokoga ranga u onodobnoj Bosni. Vidi: Dž. Čehajić, „Gazi Husrevbegov hanekah u Sarajevu“, *Analizirani Gazi Husrev-begove biblioteke*. Knjiga IV. Sarajevo, 1976., str. 6. J. Mulaomerović (str. 267) smatra da je Velihodžić, uz Ibrahima Muzaferiju, bio jedan od dvojice učenjaka u 18. stoljeću „za koje se može reći da su istinski poznavaoi praktične astronomije“. Vidi u: Kujundžić, *Islamski kalendar i astronomija*, str. 267.

24 J. Mulaomerović ističe kako se znanje iz astronomije tog vremena u Bosni odnosilo na praktičnu astronomiju. Vidi u: Kujundžić, *Islamski kalendar i astronomija*, str. 267.

Solarni kalendar

Osim lunarnog islamskog kalendara u Osmanskom carstvu koristio se i lunisolarni, po kojemu se godina dijelila na 12 julijanskih mjeseci; počinjala je 1. marta i završavala se februarom. Taj je način računanja godine bio pogodan za privredne poslove, najviše zbog vezanosti obrađivanja zemlje za godišnji ciklus, te se godina po tom kalendaru i nazivala finansijskom (*sene-i maliye*). U tom su se osmanskome kalendaru godine bilježile rednim brojem julijanskih sunčanih godina počev od Hidžre, kako se broje i godine lunarnog islamskog kalendara. Uzimala se ona godina po Hidžri koja je odgovarala prvom danu mjeseca marta.²⁵ Kako se taj lunisolarni kalendar počeo zvanično koristiti u Osmanskom carstvu od 1677.,²⁶ u Mula Mustafino je vrijeme već stotinjak godina bio u upotrebi.

Kod Mula Mustafe su datumi često uobličeni prema lunisolarnom kalendaru, koji je svakako bio praktičniji za odmjeravanje vremena u svakodnevnom životu od lunarnoga. I ti datumi stoje uz zapise o raznovrsnim događajima. Tako iz Mula Mustafine medžmue saznajemo kako je u povodu rođenja kćerke sultana Mustafe proslava objavljena 5. *nisana* 1172. [aprila 1759.] godine,²⁷ kako je pao snažan grad 11. *ejlula* 1177. [septembra 1763.]²⁸ ili kako je 1198. [1784.] godine novi aga, Osman-aga, u Sarajevo stigao u mjesecu *šubatu* [februaru].²⁹

Mula Mustafa je u jednom zapisu ovako opisao sunčevu godinu:

Namjeravao sam zapisivati sve troškove koje u jednoj godini napravim za potrebe doma. Ali to mi je teško [pratiti] te sam upisivao zaradu koju sam stjecao u svome malom dućano kraj sahat-kule. I neka se zna da je sve otišlo za potrebe hrane i odjeće. S tim sam bilježenjem počeo 6. dana rumijskog mjeseca hazirana 1192. [juni 1778.]. Godina traje 365 dana, a to je do četvrtka, 5. hazirana.³⁰

Sigurno je da pisac nije nimalo slučajno u ovome zapisu – i jedino u ovome – stavio odrednicu rumijski za mjesec *haziran*. Time je tačno pokazao kako misli na solarnu godinu od 365 dana. No da njegovo opredjeljenje za sunčevu godinu nije u vezi s poslovnim karakterom ovoga zapisa, pokazu-

25 M. Kantardžić, „Hidžretski kalendar...“, str. 341.

26 Isti, str. 340.

27 L. 7b/2.

28 L. 8b/4.

29 L. 42b/1.

30 L. 34b/8-13.

je jedan drugi u kojem također govori o svome poslovanju, a ravna se prema mjesечеvoj godini:

*Tokom 1180. godine [1766-1767.] od mjeseca muharremu'l-harama do kraja mjeseca zi'l-hidždžeta potrošio sam za pisanje jedan bunt od stotinu papira radeći u svome malom pisarskom dućanu kraj Sahat-kule.*³¹

Mula Mustafa je u svojim bilješkama mjesece i dane najčešće bilježio dvojno, i prema solarnom i prema lunarnom kalendaru. Zapisao je da su vijesti o širenju kuge 1175. [1762.] godine stigle u mjesecima *zi'l-kade* i *zi'l-hidždže*, odnosno u *haziranu* i *temmuzu* [juni i julu].³² Zapisao je kako je u mjesecu *zi'l-hidždžetu*, odnosno u *nisanu* 1182. [aprilu 1769.] godine vojska prilikom odlaska iz Sarajeva na vojnu putem činila nasilje nad narodom.³³

Praksu dvojnoga bilježenja Mula Mustafa je primijenio kad je navodio kakve podatke iz svoga života.³⁴ Precizno je zapisao kako je za *imama* u Buzadži hadži Hasanovoj džamiji postavljen 17. *tešrinisanija*, odnosno 7. *rebiu'l-abira* 1173. [28.11.1759.],³⁵ kako je iznajmio kuću i uselio se 12. *rebiu'l-evvela*, odnosno 9. *ejlula* 1177. [20.09.1763.],³⁶ kako je iste te godine 13. *rebiu'l-abira*, odnosno 10. *tešrinievvela* [21.10.1763.] iznajmio dućan kraj Sahat-kule za pisarske poslove.³⁷

Ti su dvojni datumi upotpunjeni podacima o dobu dana u bilješci o rođenju kćeri Havve: *rodila se 1179. godine 17. zi'l-hidždžeta, odnosno 5. majisa, u subotu prije posljedpodnevne molitve.* [27.05.1766.]³⁸

Vrijeme rođenja sina Ahmeda zapisao je još preciznije: *Moj sin Ahmed došao je na svijet u Busovačinoj kući [koja je] preko puta džamije u Buzadži hadži Hasanovoj mahali, 20. dana erbeina, 29. dana mjeseca kanunievvela, 11. dana mjeseca ramazana, u utorak u vrijeme posljedpodnevnoga (ikindije)*

31 L. 12a/1-2.

32 L. 8a/9.

33 L. 11b/16.

34 Prvi podatak o Mula Mustafinom privatnom životu odnosi se na njegovo imenovanje 1171. (1757-1758). godine za učitelja (*mualima*) u osnovnoj školi (*mektebu*) koja se nalazila u blizini džamije *Ferhadije* (L. 7b/19). To je jedini zapis o piščevom životu datiran samo godinom. Jasno je da je Mula Mustafa taj podatak upisao naknadno budući da se zapis koji prethodi ovome i onaj koji slijedi odnose se na 1174. (1760-1761) godinu.

35 L. 7b/7-8.

36 L. 8b/6.

37 L. 8b/7.

38 L. 9b/2.

*namaza. Bilo je oko devet sati kad se rodio, ili devet i četvrt, a možda je bilo i malo više, kratko rečeno, oko ikindija-namaza. Tako su mi kazale žene koje su prisustvovalе porođaju. Godine 1183.[08.01.1770.]*³⁹

Nakon što je godinu sinovljeva rođenja na kraju bilješke upisao brojem, Mula Mustafa

Prirodni ciklusi u Mula Mustafinom datiranju

U detaljnom datumu o sinovljevu rođenju pisac je najprije naznačio doba godine, tek potom datume po lunarnom i solarnom kalendaru i doba dana. Doba godine se čita iz riječi *erbein*, a to je u osmanskoj tradiciji računanja vremena prvih 40 dana zime.⁴⁰ Naziv za to doba godine izveden je od arapskog broja četrdeset (*arba'in*), kao što je iz arapskog broja pedeset izveden naziv *hamsin* za period od 50 dana zime koji se nastavlja na *erbein*.⁴¹

Kako se prema prirodnom ciklusu godina dijeli na dva dijela, zimski i ljetni, prvi se računao od *kasuma* i trajao je do *edreleza*,⁴² kad je nastupao ljetni period i trajao do *kasuma*. Ta je podjela godine na dva perioda od po šest mjeseci bila važna za svakodnevni život i posebno za poljoprivredne radove. I Mula Mustafa je, bilježeći na jednome mjestu kako su svakodnevna kiša i izmaglica usred ljeta potrajale petnaestak dana, dodao da je to bilo u vrijeme *najvećih poslova*,⁴³ dakako misleći na poslove u polju.

Unutar podjele na dva šestomjesečna perioda u narodnom se računanju vremena godina dijelila i na manje cjeline poput *erbeina* i *hamsina*. *Zemherirom* se nazivalo doba kad nastupe najhladniji zimski dani,⁴⁴ dže-

39 L. 11b/22-25.

40 Četrdeset dana *erbeina* računalo se od 9. kanunievvela, desetoga mjeseca solarne godine, koji odgovara dvanaestom mjesecu, decembru u gregorijanskom kalendaru.

41 *Hamsin* obuhvata vrijeme od kraja januara do 20. marta, kad počinje proljeće.

42 *Kasumom* (*kâsim*=koji dijeli) se nazivao dan koji dijeli ljetni od zimskoga ciklusa. Padao je 26. dana tešrinisanija, devetoga mjeseca solarne godine (odgovara 8. novembru po gregorijanskom kalendaru). *Edrelez* je padao 23. dana mjeseca nisana, a to je bio drugi mjesec prema solarnoj godini (odgovara 6. maju gregorijanskog kalendara). Po tom računanju *kasum* i *edrelez* dijele godinu na dva šestomjesečna perioda. *Edrelez* je varijanta naziva *hidrellez* izvedenog iz imena Hizir (ili Hidr) i Ilijas. U islamskom se vjerovanju Hizir i Ilijas smatraju poslanicima. Narod vjeruje da se ta dva poslanika svake godine sastaju u istome danu, i to na *edrelez*. U savremenom se turskom jeziku koristi naziv *hidrellez* za dan 6. maj.

43 L. 15a/15.

44 *Zemherir* se računao od zimskoga solisticija, 21. decembra, do kraja januara. Prema starom solarnom kalendaru taj je period padao u 10. i 11. mjesec i obuhvaćao je dva-

mre je bio naziv za dane kad počne osjetno popuštati hladnoća,⁴⁵ a *berd-i adžuzom* se označavao period od 8 dana u kojima po narodnoj predaji padne posljednji snijeg u godini.⁴⁶ Ti su se narodni nazivi za pojedino doba godine naznačavali i u kalendarima.⁴⁷

I Mula Mustafa je često sasvim precizne datume koje je zabilježio godinom, mjesecom i danom upotpunjavao podatkom o dobu godine prema tom narodnom računanju vremena, kako je učinio kad je zapisao rođenja sina Ahmeda. Za neka je zbivanja datum smatrao dobro uobličenicima kad je napisao samo godinu brojem i dodao narodni naziv godišnjeg doba. Na taj je način Mula Mustafa zabilježio da je *13 tovara novca stiglo* [u Bosnu] *3. dana hamsîna 1187.* [1774.] godine⁴⁸ ili da je *Salih-paša otišao iz Bosne krajem erbeina 1208.* [1794.] godine.⁴⁹

Te je osmanske nazive koristilo stanovništvo u našim krajevima i u svome bosanskom jeziku. Bosanski oblici *erbeini*, *hamsini*, *zemherije*⁵⁰ odražavaju svijest o tome da ti nazivi označavaju množinu – određeni broj dana u godini. Kao što je u bosanskom jeziku množina postignuta dovodenjem domaćeg pluralnog sufiksa (*i*) na osmansku riječ (*erbein*, *hamsin*), tako je i Mula Mustafa, vrlo vjerovatno pod utjecajem te bosanske svijesti o množini, na jednom mjestu *hamsin* sasvim čitko napisao u obliku *hamsiyan*. To je njegova varijanta množine izražena perzijskim pluralnim sufiksom *-yân* na arapskoj riječi *hamsin*.⁵¹

Narodne nazive godišnjih doba Mula Mustafa je često koristio da istakne značenje svojih bilježaka o vremenskim prilikama. Pišući o svečanom dočeku Mustafa-paše Nišandžije, koji je 1193. [1779.] naimenovan za namjesnika u Bosnu, Mula Mustafa navodi *da je gledao četrdesetak ljudi kako s Kozije ćuprije skaču u vodu* [rijeku Miljacku] *u znak dobrodošlice*. Budući

---

desetak dana kanunievvela i dvadesetak dana kanunisanija. U našim se krajevima za *zemherir* koristio naziv *zemherije*.

45 Tri dana u godini se nazivaju *džemre*, i to 1., 8. i 15. dan ulaska Sunca u zvijezde Ribe. O tome vidi i: Kantardžić, str. 318, napomena 22.

46 To je vrijeme od 20. do 28. dana počev od ulaska Sunca u zvijezde Ribe. Vidi: isto.

47 Vidi: isto.

48 L. 23a/1.

49 L. 147b/14.

50 Da su se ti nazivi unosili u kalendare koji su se u našim krajevima koristili čitamo i kod Kantardžića u navedenom radu, str. 318, napomena 22.

51 Taj je primjer u naprijed navedenoj bilješci o dopremanju u Sarajevo 13 tovara novca (L. 23a/1).

da je paša stigao u zimsko doba, prema Mula Mustafinom datiranju 8. dana erbeina, teško bi bilo zamisliti takve egzibicije u Sarajevu da pisac nije pribilježio kako je te godine *vrijeme bilo veoma toplo, stotinu se godina nije pamtilo tako lijepo vrijeme u erbeinima* i da nije dodao kako se *istina, pamte erbeini bez snijega i u lijepome vremenu, ali se ne pamti toliko toplo vrijeme da je narod vrata držao otvorenima, kako je bilo te godine*.⁵² Tek je na kraju dosta opširne bilješke o pašinom dolasku Mula Mustafa upisao datum, 19. zi'l-hidždžeta [28. decembar].

Evo još jednoga datuma zabilježenoga na sličan način:

*Rijeka Miljacka je nadošla. Čak je palo i malo snijega. A bio je 30. dan poslije rğz-i hazrâ.*⁵³

Izraz *rğz-i hazrâ*, kojim se nazivao prvi dan ljetne polovine godine,⁵⁴ kao vremenska odrednica u ovoj bilješci zasigurno ističe neobične vremenske prilike još više nego što bi to korisniku Mula Mustafine medžmue privuklo pažnju da je upisan samo precizan datum.

Narodni nazivi posebnih dana u godini

Rğz-i hazrâ će Mula Mustafa puno puta zapisati u svojoj medžmui kao vremenski orijentir,⁵⁵ jedanput čak na arapskom jeziku – *yevmü'l-hazrâ*.⁵⁶ Značenje je ostalo isto,⁵⁷ samo je perzijsku imenicu *rğz* (*dan*) zamijenila arapska *yevm* (*dan*), i perzijsku je sintagmu zamijenila arapska.

Mula Mustafa je svakako riječ *dan* izražavao i turskom imenicom *gün*, te perzijskom *rğz* i arapskom *yevm*. Ta istoznačnost u njegovom osmanskome jeziku imenicâ koje potječu iz tri jezika osmanske kulture sasvim je očigledna u bilježenju *Aliduna*, naziva za dan koji je narod računao najtoplijim i prekretnicom ljeta. Mula Mustafa je *Alidun* zapisao na različite načine, ali uvijek u istome značenju – Alijev (ili, prilagođeno bosanskom jeziku, Alijin)

52 L. 35b/6-8.

53 L. 8b/8.

54 *Rğz-i hazrâ* je u Mula Mustafinom spisu drugi naziv za *edrelez*. On podjednako često koristi oba izraza.

55 Naprimjer: L. 12b/1, L. 13b/16, L. 118/14.

56 L. 29b/19.

57 Taj su dan bosanski muslimani i uopće narodi na Balkanu nazivali „Hizirov (ili Hidrov) dan“. O tome vidjeti: M. Hadžijahić, „Sinkretički elementi...“, str. 320. Imajući u vidu način na koji je Mula Mustafa pisao ovu sintagmu, preciznije, drugu riječ u sintagmi, ona se čita *hazrâ* u značenju „zelenilo“. Stoga bi prevod sintagme mogao biti „dan zelenila“.

dan. Različitost se ogleda u izražavanju imenice dan. *Alidun* prepoznajemo u sintagmama *jevni-ı Ali*⁵⁸ i *rğz-ı Ali*⁵⁹ jednako kao u turskoj *Ali günü*. Ovu posljednju je Mula Mustafa ipak najčešće koristio.⁶⁰

Alidun su u našim krajevima obilježavali muslimani.⁶¹ Isti je dan svetkovalo i hrišćansko stanovništvo, samo pod drugim nazivom, kao Ilindan.

Mula Mustafa je u svojim opisnim datumima često navodio i one dane koje je hrišćansko stanovništvo u našim krajevima smatralo svetima a koje muslimani nisu proslavljali. Mula Mustafa se, naime, u vremenu orijentirao i prema Božiću, *Petrovdanu*, *Vidovdanu*, *Spasovdanu* ili *Miholju* kao što su mu vremenski orijentiri bili *Bajram*, *Alidun*, *kasum*, *erbeini* ili *hamsini*. U njegovome tekstu nalazimo bilješku kako je 1184. [1770-17771.] godine *šljiva požegača toliko rodila da se sve do kasuma mogao kupiti tovar za 200 akči*⁶² i isto tako bilješku kako se *suboga mesa čak do Bozguna (Božića) moglo naći lijepoga, iako je narod procjenjivao da će te zime biti slabo stanje s mesom*.⁶³ Mula Mustafa je zapisao kako je *vojničke plaće za 1181*. [1767-1768.] *donio janičarski aga Ahmed-efendi 1184*. [1770.] *godine, 19. dana mjeseca augusta, odnosno u mjesecu džemad-’l-ğlâ po lunarnom islamskom kalendaru, a kako su plaće za tu 1184. stigle četiri godine kasnije, 1188., 30. dana mjeseca rebiu’l-evvela na Spasovdan*. [10.06.1774.]⁶⁴ Mula Mustafa piše kako je Hadži Salih-paša sa svojom pratnjom od 200 ljudi stigao u Bosnu 1204. godine i u Sarajevo ušao *u srijedu, 10. džemad-’l-abira, odno-*

58 L. 8a/11.

59 L. 8a/7.

60 Turska je sintagma mjestimično gramatički nepotpuna, nedostaje joj posvojni sufix –i u finalnoj poziciji. Sintagma se tada čita *Ali gün* (u tekstu *passim*). Oblik *Ali gün* neodoljivo podsjeća na onaj koji je u našem narodu udomaćen. Domaći naziv i dolazi od turskoga *Ali gün[i]*, no ne treba misliti kako je Mula Mustafa turski „termin“ prilagođavao domaćem izgovoru. On je naprosto i turske nazive dana dosta često zapisao bez posvojnoga sufixa te umjesto očekivanoga *salı günü* u njegovome tekstu nalazimo *salı gün*, umjesto *pazar günü* nalazimo *pazar gün* ili umjesto *cuma günü*, *cuma gün*. No to je bila praksa i u drugim proznim tekstovima namijenjenim široj upotrebi. (Vidjeti, npr., Fikret Turan, „Halk Osmanlıcası I. Melhameler ve Bir On Yedinci Yüzyıl Melhamesi“.)

61 M. Hadžijahić je u članku „Sinkretički elementi u islamu u BiH“ pisao o svetkovanju Aliduna, str. 320-322.

62 L. 15b/13.

63 L. 15b/15.

64 L. 23a/8.

sno 25. dan hamsina [24.02.1790.]⁶⁵ te kako je pet godina kasnije, 1209. u Sarajevo došao *novi aga u mjesecu zi'l-hidždžetu, jednu sedmicu poslije Vidovdana*. [04.07.1795.]⁶⁶

Evo još nekoliko Mula Mustafinih zapisa s hrišćanskim svetkovinama kao vremenskim orijentirima:

Ferman s radosnom viješću o pobjedama osmanlijske vojske na frontu 1183. godine za koju će se, istina, kasnije pokazati da nije bila tačna, stigao je u Sarajevo 5. rebiu'l-evvela na *Petrovdan*. [09.07.1769.]⁶⁷

Godine 1197. [1782-1783.] narodu su obznanjene tri bujuruldije kojima se naređivalo skupljanje vojske za rat s Austrijom, ali je došao i *Miholj*, a vojska još nije bila podignuta.⁶⁸

Godine 1190. [1776.-1777.] pala je velika kiša i donijela bujicu na pet-šest dana prije *Petrovdana*, a onda ponovo na tri dana prije *Aliduna*.⁶⁹

Devet godina kasnije, 1199. [1784.-1785.] kad se Ismail-paša, na putu za Bosnu, razbolio i umro u Novom Pazaru, Mula Mustafa je opet zapisao kako se ta *čudna situacija, kakva se u Bosni nije pamtila, desila 10. ramazana, između Petrovdana i Aliduna*. [17.07.1795.]⁷⁰

Lokalne nazive svetih dana u godini Mula Mustafa je prevodio na turski i uklapao ih u tekst koji je svakako pisao na tom jeziku. Petrovdan je *Petrov güni*, Vidovdan je *Vidov güni*, Spasovdan je *Ispasov güni* a Miholj jednostavno *Mihol*. Petrovdan je jedanput ipak ostao nepreveden, ali je tumačenje dobio kroz arapsku imenicu *yevm* – postao je *yevm-i Petrovdan*.⁷¹

Na isti je način Mula Mustafa zapisao i hrišćanske blagdane *Gospojinu* (*yevm-i Gospoyina*) i *Blagovijest* (*Blagoviyest güni*). Mula Mustafini datumi u kojima su Gospojina i Blagovijest vremenske odrednice u prevodu glase ovako:

Zanatlije pekari privredili su izlet 12. dana mjeseca redžepa 1190. godine, kad je sunce bilo na 5 stepenu zvijezda Djevice, na dan Gospojine. [28.08.1776.]⁷²

65 L. 119a/14-15.

66 L. 149a/9.

67 L. 12b/13-14.

68 L. 42a/13-14.

69 L. 28a/13-14.

70 L. 43a/19.

71 L. 153b/13.

72 L. 28a/23.

Princ Sulejman, sin sultana Abdulhamida, rodio se 28. saferu'l-hajra 1193. u srijedu uvečer u 3 sata. [28.03.1779.] Priređena je proslava uz pucanje pušaka i topova. Proslava je počela na Blagovijest i potrajala je 3 dana.⁷³

Na drugim mjestima na kojima je vrijeme zabilježeni životnih situacija označio tim hrišćanskim blagdanima, Mula Mustafa je Blagovijest izrazio sintagmom *beşaret-i Meryem – Merjemina radosna vijest*,⁷⁴ a Gospojinu je preveo na turski riječima *vefat-i Meryem güni – dan Merjemine smrti*.⁷⁵

Božić je Mula Mustafa ujednačeno zapisao izrazom *Bozgun* kako su „muslimani obligatno nazivali taj hrišćanski praznik“.⁷⁶ U Mula Mustafinoj međžmui čitamo kako su aga i mula znali i u zimsko doba otići na *mušaveru* (savjetovanje) u Travnik gdje je stolovao vezir, kao što su 1204. godine otišli na 10 dana prije *Bozguna*, 11. *rebiul-abira* [29.12.1789.].⁷⁷ U njegovom tekstu čitamo kako su godine 1184. [1770-1771.] *vijesti o porazu osmanlijske vojske pred ruskom, stigle oko Bozguna*,⁷⁸ kako je iste te godine *sve do Bozguna vrijeme bilo lijepo, nije bilo nimalo hladno, a onda su na Bozgun, 19. dana mjeseca ramazana, pali i kiša i snijeg*. [06.01.1771.] *Pa neka se zna da je tako bilo*,⁷⁹ zapisao je Mula Mustafa. I deset godina kasnije, kad je 7. januara nastupila *nova 1194. [1780.] hidžretska godina, palo je malo snijega a dobro je zahladnilo oko noći Isaova rođenja*. Tako je pisac pribilježio hrišćansku novu godinu.⁸⁰

Vidi se da je Mula Mustafa hrišćanske blagdane uvodio u datiranje bilježaka posve različitoga sadržaja; u samome sadržaju nema ništa što bi odredilo način izražavanja datuma koji ih prate. Stoga i u bilješci koja glasi:

73 L. 34a/1-2.

74 L. 17a/1.

75 L. 13a/5 i L. 21b/18. Nigdje u nama dostupnim izvorima nismo mogli utvrditi ni sintagmu *vefat-i Meryem* ni kakvu drugu uputu na značenje „Merjemina smrt“. U kalendarima na osmanskome jeziku koji su se koristili u našim krajevima znali su biti naznačeni hrišćanski blagdani, no u člancima koji se bave tom temom ne spominje se izraz „Merjemina smrt“. Vidi: E. Kujundžić (ed.), str. 207. Vjerovatno je da je ovaj prevod Mula Mustafin individualni.

76 M. Hadžijahić, „Sinkretički elementi...“, str. 318. Na ovome mjestu autor članka pojašnjava da se tim nazivom, kao i drugima koje su muslimani koristili za Božić (Bozuk, Trozuk, Rožić), „nije htjelo vrijeđati hrišćane već su oni bili izraz uvjerenja da je blasfemično u bilo kojoj vezi pojam Bog uzimati u deminutivu“.

77 L. 119a/12.

78 L. 16a/21.

79 L. 16a/9.

80 L. 35b/16.

*U Sarajevu je u crkvi nekakav mladić sa sela nožem usmrtio jednoga hrišćanina seljaka u poslijepodneвно doba uoči hrišćanskog praznika Crvenih jaja.*⁸¹

bit će da pridjevom hrišćanski uz sintagmu praznik Crvenih jaja pisac ističe kako se tragedija među hrišćanima dogodila baš uoči blagdana (Uskrsa) a ne s namjerom da dadne konfesionalno određenje tog praznika.

Narodni nazivi mjeseci

Mula Mustafini datumi odražavaju različite prakse određivanja vremena u sredini u kojoj je živio. Lunarni islamski kalendar, koji je imao karakter službenoga i vjerskog, Mula Mustafa je morao primjenjivati i kao vjerski službenik (*imam*) i kao gradski pisar (*katib*). Julijanski kalendar, primjenjivan kao lunisolarni, također je bio u službenoj upotrebi te je pisac kao obrazovan čovjek (imao je naslov *mule*) i taj mogao poznavati. Kako je bio upućen u astronomiju, Mula Mustafa je vjerovatno znao pratiti položaj Sunca prema 12 zvijezda zodijaka.⁸² Često je i tim podacima upotpunjavao već naznačene precizne datume oblikovane prema lunarnoj i/ili solarnoj godini. Ovako je napisao datum rođenja jedne svoje kćeri:

*Godine 1193. rodila se moja kći Merjema Nurija, u mahali Mimara Sinana u mjesecu redžepu [15.07.-14.08.1778.] u utorak uvečer u tri i po sata, jedan dan prije nego što je nastupio august. Sunce je bilo na 20. stepenu zvijezda Lav.*⁸³

Sasvim je rijetko pisac jedino položajem sunca, uz naznačenu godinu, odredio vrijeme neke situacije, kako je učinio u zapisu o Mehmedpaši Silahdaru. Smijenjen s položaja bosanskoga vezira, paša je na putu iz Travnika prema Solunu jednu noć prenoćio u Sarajevu, *ali*, piše Mula Mustafa, *sirotinji nije podijelio milostinju. Bila je 1193. [1779-1780.] godina i sunce na 15. stepenu zvijezda Strijelac.*⁸⁴

Uz sve navedene vremenske odrednice pisac je koristio još i narodne nazive za mjesece, pa je mjestimično tekst datiranja upotpunjavao upisivanjem *siječnja, veljače, svibnja, lipnja* ili *srpnja*.⁸⁵ Tako je učinio u ovoj bilješci:

81 L. 27a/2-4.

82 Upućenost u astronomiju podrazumijevala je i znanje o astrologiji. Mula Mustafa, istina, ne spominje da je sačinjavao horoskop, ali se često obratio na *Melhemu*, što je podrazumijevalo i upućenost u astrologiju.

83 L. 32b/5-6.

84 L. 35a/26-27.

85 Ovdje su navedeni svi narodni nazivi mjeseci koje je Mula Mustafa zapisao. Kraći pregled radova koji govore o našim narodnim nazivima mjeseci u *rğz-nâmama*,

21. ramazana 1183. godine [18.01.1770.], odnosno 30. dan zemherija u petak navečer poslije sutona ukazala se jaka crven na nebu i zadržala se sve do 8 sati u noći, 8. siječnja!⁸⁶

Iako je dovoljno precizan datum 10. ševval 1203. godine [04.07.1789.], Mula Mustafa je uz taj zapisao i 1. srpanj kao vrijeme kad su se dijelile plaće vojnicima.⁸⁷

Navedimo i ostale primjere datiranja domaćim narodnim nazivima mjeseci:

*U spomenutoj godini [1193/1779-1780.] krajem mjeseca kanunisanija, posljednjih dana siječnja dvije-tri noći ukazala se crven na nebu iznad Grdonja. I opet se crven vidjela dvije tri noći u veljači, odnosno u šubatu.*⁸⁸

*Na zerdelijama se pojavio behar 12. dana mjeseca veljače (mâh-i vela-ča).*⁸⁹

*Sejjid Muhammed-efendi Svrako, pisar u muftiluku, postavljen je za muftiju u veljači 1177. [1763-1764.]*⁹⁰

*Umro je moj amidža Topal Osman-aga te sam radi nasljedstva išao u Beograd, gdje sam stigao 29. svibnja 1173. [1759-1760.]*⁹¹

*Ove su (1195.) godine sarajevske hadžije krenule 20. džumade'l-ahira, početkom lipnja prema Dubrovniku [14.06.1781.]. Narod im je prigovarao što su otišli ne obavivši dovu i ne podijelivši milostinju, kako se činilo prethodnih godina.*⁹²

Samo su se u našim krajevima mjeseci u godini nazivali ožujkom, travnjem, svibnjem, lipnjem.⁹³ Upisani na ovih nekoliko mjesta u medžmui i ti narodni nazivi mjeseci, uz sve druge vremenske odrednice koje je Mula Mustafa koristio, razotkrivaju svijet u kojem je pisac živio.

---

vječitim kalendarima na osmanskome turskom jeziku vidjeti u: E. Kujundžić (ed.), str. 205-208. Također i: A. Čatović, „Osmanski kalendari iz rukopisne zbirke GHB biblioteke u Sarajevu: Prateće bilješke u kalendarskim tablicama“, *Pismo I/I*, Sarajevo, 2003., str. 259-273.

86 L. 13b/5.

87 L. 118b/1.

88 L. 33b/18-21.

89 L. 6a/15.

90 L. 8b/8.

91 L. 7b/9.

92 L. 40a/11-12.

93 Poznato je da su se ti nazivi unosili u kalendare sačinjene u našim krajevima na osmanskome turskom jeziku.

O dobu dana

Za nazive dana Mula Mustafa je najčešće koristio turske. Jedino su nazivi za srijedu i četvrtak, za razliku od oblika koji imaju u savremenom turskom jeziku uvijek *čehârşenbih* i *penčşenbih*. Pisac je mjestimično koristio perzijske nazive za dane (*şenbih*, *jekşenbih*, *duşenbih*) te arapske koje je navodio u obliku perzijske sintagme: *jevm-i ehad*, *jevm-i isnejn*, *jevm-i sebt*.

Ponegdje je, posve rijetko, Mula Mustafa zanemario zapisati precizan datum ili naziv dana, ali je doba mjeseca označio nazivom za dekadu. Te je nazive dva-tri puta upotrijebio čak locirajući događaj u domaći narodni mjesec, kao što je učinio u zapisu:

*Danas je stiglo u Sarajevo 400 tovara municije. Početak je lipnja 1195. [1780-1781.]*⁹⁴

Češće je od drugih naziva te vrste koristio *gurre*. Kako se tim nazivom označavao prvi dan mjeseca, njime je Mula Mustafa uvijek označio početak nove lunarne godine, kao u zapisu: *Sene-i cedîde 1187 gurre-i m fi çehârşenbih – Početak muharrema nove 1187. godine pao je u srijedu.*⁹⁵

Prvi dan mjeseca *muharrema* te godine bio je u četvrtak [25.03.1773.], ali je nova godina nastupila s pojavom mlađaka u suton prethodnoga dana, u srijedu kako je i Mula Mustafa zapisao.

Početak novoga dana poklapao se s vremenom prvoga večernjeg namaza. To je doba Mula Mustafa označavao riječju *akşam* ili *akşam namazi* te rijetko arapskom riječju *magrib* (*ba'de'l-magrib*). Drugi večernji namaz je (oko) dva sata poslije prvoga i to je doba dana pisac označavao kako nazivom namaza (*yatsi*, *yatsi namazi*) tako mjestimično i satom. Uz naznačeni sat morala je stajati još jedna odrednica koja pojašnjava je li riječ o danu ili noći, budući da se dan mjerio s dva puta po 12 sati. Te su dopunske odrednice uz sat kod Mula Mustafe češće izražene nazivima namaza negoli prilozima „danju (u dani)“ ili „noću (u noći)“. Jedan zapis s prilogom „u noći“ mogli smo vidjeti naprijed (*ukazala se jaka crven na nebu i zadržala se sve do 8 sati u noći*).

Manje jedinice vremena od sata Mula Mustafa je sasvim rijetko naznačio. Jedan primjer takvoga, ali nedovoljno preciznoga bilježenja vremena vidimo u naprijed navedenom podatku o datumu rođenja piščeva sina Ahmeda. Ondje stoji da se Ahmed rodio *oko devet sati, ili devet i četvrt,*

94 L. 40a/8.

95 L. 21a/16.

a možda je bilo i malo više, kraće rečeno oko ikindije namaza.⁹⁶ U svakom slučaju, iz riječi *oko ikindije namaza* razumijemo da je bilo devet sati danju.

Kad mu se pet godina kasnije rodio sin Mustafa, pisac je sat zabilježio preciznije: *Godine 1189. 24. dana mjeseca rebi'ul-evvela i 13. dana mjeseca maja, kad je sunce bilo na 4. stepenu zvijezda Blizanaca, u srijedu uvečer u sedam sati, malo prije sedam sati, otprilike pet, šest, sedam minuta prije.* [25.05.1775.]⁹⁷

Nije li Mula Mustafi pomogao sat na otkucavanje koji je kupio 1773. godine⁹⁸ da s više tačnosti zabilježi rođenje toga svog djeteta, kao što je i rođenje kćeri Merjeme Nurije, još pet godina kasnije, 1778. naveo i satom precizno: *rodila se u utorak uvečer u tri i po sata.*

Na istom listu na kojem je zabilježio da je sebi kupio *çalar sâ'at* Mula Mustafa više puta spominje sat, i kao napravu i kao jedinicu vremena. Je li ta podudarnost slučajna ili je, možda, prirodna posljedica promjene u (ne)svesnome zapažanju? Baš na tom listu je Mula Mustafa zabilježio kako je *sahatčija koji se zvao Samsari napravio neobičnu pokretnu malu sahat-kulu. Na mjesto sata postavio je zvono a u kulu lanac i čekić koji je udarao i tako odzvanjao [vrijeme].*⁹⁹ Ovaj zapis nije datiran, ali sudeći po datumu onoga koji mu prethodi, mogao je nastati desetak dana nakon što je Mula Mustafa kupio časovnik. Kako je to bio posljednji mjesec lunarne 1186. [1772-1773.] godine, čini se da se pisac nakon tog zapisa o čudnoj sahat-kuli prisjetio još dvije-tri pojave koje je odlučio sačuvati od zaborava. Jedna od tih je bolest velikoga kašlja koja je te 1186. godine zavladała među djecom. Razboljele su se i njegove dvije kćeri. *Djeca nisu stalno kašljala*, kaže Mula Mustafa, *nego su napad kašlja dobivala jednom u satu ili jednom u dva sata ili jednom u tri sata.*¹⁰⁰

Vjerovatno je onda Mula Mustafa precizno zapisao 1193. [1779-1780.] da su njih desetak prijatelja u toku svojih večernjih druženja koja su održavali *jednom sedmično, uoči četvrtka, u kući Hasan-baše na Atmejdanu poslije obavljenoga jacija-namaza oko pola sata provodili u spominjanju Boga (zikr), zatim oko pola sata čitajući knjige, a ostatak vremena u razgovoru.*¹⁰¹

96 L. 11b/22-25.

97 L. 24a/13-14.

98 L. 21a/5.

99 L. 21a/7-9.

100 L. 21a/9-14.

101 L. 33b/6-14.

Završit ćemo ovaj pregled o Mula Mustafinom poimanju vremena napomenom da je u upravo navedenoj bilježici pisac na našem jeziku upisao *uči* [uoči] *četvrtka*. To je jedini primjer bosanskog naziva za dan.

Zaključak

Mula Mustafa Bašeskija iz Sarajeva je imao nešto manje od trideset godina života kad je u svoju privatnu bilježnicu (*medžmuu*) 1757. godine počeo zapisivati različite događaje iz svakodnevnice i tu je svoju praksu održao skoro pedeset godina. Kao što je naznačio u prvoj rečenici u kojoj je izrekao svoju namjeru, svih je tih godina zapisivao događaje u Sarajevu i Bosni i vrijeme njihovoga dešavanja. S datumima upisanim uz svaki događaj Mula Mustafina je medžmua pouzdan izvor o njegovoj savremenosti.

Svojevrsno svjedočanstvo o tom vremenu predstavljaju i sami datumi. Oni u Mula Mustafinom spisu nisu jednoobrazni, nego su zapisivani prema različitim kalendarima i načinima računanja vremena. Dakako, godine su uvijek izražene prema lunarnom muslimanskom kalendaru. Raznovrsnost datuma ogleda se u tome što je pisac mjesece i dane navodio kako prema lunarnom muslimanskom tako i prema solarnom kalendaru. U Mula Mustafino su vrijeme oba bila u zvaničnoj upotrebi kod Osmanlija.

Mula Mustafa je često u jednom tekstu datiranja navodio i arapske i julijanske nazive mjeseci. Ponekad je tako dvostruko upisan datum upotpunio i navođenjem perioda godine prema prirodnom ciklusu. Tako se u medžmui mogu vidjeti nazivi za sva godišnja doba i kraće periode godine koji su se koristili u osmanskoj tradiciji računanja vremena (*erbein, hamsin, berd-i acuz, ruz-i hazra*).

Kao vremenske orijentire Mula Mustafa je navodio i muslimanske praznike (*bajrame*) i hrišćanske svete dane (Božić, odnosno u njegovome spisu *Bozgun, potom Petrovdan, Vidovdan, Gospojinu, Blagovijest*). U sredini u kojoj je pisac živio, hrišćanske svetkovine su služile stanovništvu za orijentiranje u vremenu prema sunčevu kalendaru koji je svakako bio praktičniji u svakodnevnome životu. I u Mula Mustafinom navođenju hrišćanskih svetih dana nema nikakvoga kulta, nego su ti dani orijentir za sezonsko računanje vremena. U Mula Mustafinim datumima nisu izostali i lokalni, narodni nazivi mjeseci (*siječanj, veljača, svibanj, lipanj, srpanj*), koji su se svakako koristili i u muslimanskim kalendarima sastavljanim u našim krajevima.

Očito je da je Mula Mustafa bilježio datume s naglaskom na različitim praksama računanja vremena. Zapisivanje više različitih vremenskih orijen-

tira uz jednu bilješku, dakako, otklanja svaku sumnju u piščevo pedantno vođenje dnevnika. No, ne mora značiti da je tom praksom pisac želio postići jedan cilj – biti uvjerljiv korisnicima svoje medžmue. Bit će da je njega vodila ideja da uvjerljivo zabilježi „portret imperije“.¹⁰² Njegove bilješke raznovrsnoga sadržaja jesu fragmenti života, a svi ti fragmenti čine jedan, osmanski svijet. Mula Mustafa je pokazao kako se u tom svijetu (u Bosni koja je bila dio tog svijeta) vrijeme određivalo s više različitih simbola. Iz njegovih se zapisa očitava da ti simboli nisu puki pokazatelji istovremenoga postojanja različitih praksi nego oni zajedno čine „sistem“ u jednoj konkretnoj sferi života kao što je određivanje vremena. Datiranja prema različitim računanjima vremena uvjerljivo su portretiranje imperije, kao što taj portret upotpunjavaju ovakvi zapisi:

*U ovoj su godini [1187., odnosno 1773-1774.] kršćanski i hrišćanski Uskrs pali u isti dan.*¹⁰³

*Ruz-i hizra je pao u dane Kurban-bajrama.*¹⁰⁴

U Mula Mustafinoj medžmui nije sadržaj bilješke predodređivao način datiranja, drugim riječima, bilješke sličnoga sadržaja prate posve različito uobličeni datumi. Ali to nije posljedica piščeva nemara, nego njegovoga računanja vremena. On u svojoj privatnoj sferi ne pravi razliku između „globalnog“ i „lokalnog“ kalendara, nego podržava i priznaje pravo na različito računanje vremena. To se vrlo dobro očitava iz ovoga zapisa:

*Ja siromah, imam i katib, pokrio sam svoju skromnu kuću u Mimar Sinanovoj mahali ćeremitom i šindrom, i za to sam potrošio 2.000 para. Godine 1187. [1773-1774.] na dan Merjemine smrti.*¹⁰⁵

Jedino vrijeme koje je osim godine Mula Mustafa dao za taj očito veliki pothvat u svome privatnom životu jest *dan Merjemine smrti*, kako je izražavao hrišćanski blagdan Gospojinu. Mula Mustafa ne ostavlja prostora da mislimo kako se ovakvo datiranje slučajno našlo u njegovoj privatnoj sferi; u njegovoj medžmui nema zapisanih pa prekriženih i odbačenih dijelova teksta. Ono je znak njegove unutarnje ravnoteže.

Imamo li na umu kako je Mula Mustafa svijet motrio iz ugla islamskog misticizma, što se vidi iz njegovih bilježaka i komentara o životu u gradu Sarajevu, a neposredno se čita u zapisima o njegovim vlastitim inte-

102 C. Kafadar, „Self and Others...“, str. 126

103 L. 21a/18-19.

104 L. 155a/15. Godina 1214. (1799-1800).

105 L. 21b/18.

resovanjima i druženjima, očito je da je i zapisivanjem težio ravnoteži duha kao sufija koji je *danju i noću radio i razmišljao sve dok mu nisu postale sasvim jasne sve knjige iz tesavufa*.¹⁰⁶

Literatura:

Bašeskija, Mula Mustafa Ševki (1997). *Ljetopis (1746-1804)*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 3. izdanje. Prijevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović.

Buzov, Snježana. „Archive as Sufi Genre? : Mecmua of Mulla Mustafa Basheski in Eighteenth-Century Sarajevo“. Članak pripremljen za objavljivanje.

Filan, Kerima (2007). „Mula Mustafa Bašeskija: govor o sebi“. *Pregled*, 5-6, LXXXVII (Sarajevo). Str. 117-143.

Hadžijahić, Muhamed (1980). „Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini“. *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Vol. 28-29 (Sarajevo). Str. 301-329.

Hunt, Lynn (2001). *Nova kulturna historija*. Zagreb. Naklada Ljevak.

Ivić, Nenad (1992). *Domišljanje prošlosti: kako je trinaestostoljetni splitski arhidaikon Toma napravio svoju salonitsku historiju*. Zagreb. Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta.

Kafadar, Cemal (1989). „Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature“. *Studia Islamica*, LXIX. Str. 121-150.

Kantardžić, Muhamed (1953). „Hidžretski kalendar i ostali kalendari kod islamskih naroda“. *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* III-IV (Sarajevo). 299-348.

Kujundžić, Enes (ed.) (1991). *Islamski kalendar i astronomija*. Sarajevo. El-Kalem.

Kut, Günay (1998). „Gurre-nâme ve Le’âlî’nin Gurre-nâmesi ile Rğz-nâmelerde Görülen İki Beyit“. *Journal of Turkish Studies. Hasibe Mazlioğlu Armağanı*, 22. Str. 133-140.

Paić-Vukić, Tatjana (2007). *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije*. Zagreb. Srednja Europa.

Schimmel, Annemarue (2001). *Odgonetanje Božijih znakova. Fenomenološki pristup islamu*. Sarajevo. El-Kalem.

106 L. 37a/1-3.

Timotijević, Miroslav (2006). *Radanje moderne privatnosti: privatni život Srba u Habzburškoj monarhiji od kraja 17. do početka 19. veka*. Beograd. Clio.

Tomašić, Otac Vicko (1898). *Poviest jevrejskoga Julijeva i Grgureva koledara*. Zadar. Red S. Frane.

Turan, Fikret (1998). „Halk Osmanlıcası I. Melhameler ve Bir On Yedinci Yüzyıl Melhamesi“. *Bir*, 9-10. Str. 685-709.

Unat, Faik Reşat (1940). *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. Ankara.

Velčić, Mirna (1991). *Otisak priče*. Zagreb. August Cesarec.

Ključne riječi: Vremenski orijentiri, 18. stoljeće, Bosna, medžmua Mula Mustafa Bašeskije.

Summary

Marking of time by Mula Mustafa Bašeskija

This work deals with how Mula Mustafa Bašeskija marked the time in his notes about events in Bosnia in the second half of the 18th century. The inspiration for this work was found in the introductory sentence in which the author states his intention to „to record events and their times in his *medžmua*“.

Mula Mustafa marked the time by using precise dates. But dates were not standardized but shaped according to different calendars of methods of measuring time. The author focused on the Islamic lunar calendar and Ottoman lunisolar calendar, according to the movement of the sun in relation to 12 stars and according to natural yearly cycles, then according to Muslim and Christian holidays. Finally, the author occasionally used local terms for the months of the year. These diverse ways of marking time reflected the culture which was symbolized by diversity.